

شاخص آزادی سیاسی

در الگوی پیشرفت اسلامی

عبدالله نظری

زیر نظر محمدجواد نوروزی

انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی
قم

۱۳۹۶

سرشناسه	نظری، عبدالله، ۱۳۵۲ -
عنوان و نام پدیدآور	شاخص آزادی سیاسی در الگوی پیرامونی اسلامی / عبدالله نظری؛ زیر نظر محمدجواد نوروزی.
مشخصات نشر	قم: مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، ۱۳۹۱.
مشخصات ظاهری	۳۱۵ص.
فروست	علوم سیاسی؛ ۶۰.
شابک	۹۷۸-۶۰۰-۴۴۴-۶۰۴-۹
وضعیت فهرست‌نویسی	فیا.
یادداشت	این تحقیق با حمایت مرکز بررسی‌های استراتژیک ریاست جمهوری انجام شده است.
موضوع	آزادی.
موضوع	Liberty
موضوع	آزادی -- جنبه‌های سیاسی.
موضوع	Liberty -- political aspects
موضوع	آزادی -- جنبه‌های مذهبی.
موضوع	Religious aspects -- Liberty
شناسه افزوده	نوروزی، محمدجواد، ۱۳۴۳ - ، ناظر
شناسه افزوده	مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی ع
رده‌بندی کنگره	ن ۶ش ۸۵/۲ JC
رده‌بندی دیویی	۴۴۳۳۳
شماره کتاب‌شناسی ملی	۴۷۷۸۷۰۳

شماره ردیف ۱۳۳۴
شماره موضوعی علوم سیاسی-۶۰
۱۳۹۶-۶۵

■ شاخص آزادی سیاسی در الگوی پیشرفت اسلامی

- مؤلف: عبدالله نظری زیر نظر محمدجواد نوروزی
- ناشر: انتشارات مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- چاپ: پاپیروس
- نوبت چاپ و تاریخ چاپ: اول، پاییز ۱۳۹۶
- شمارگان: ۳۰۰
- قیمت: ۲۲۰۰۰ تومان

- دفتر مرکزی: قم، خیابان شهید، کوی ممتاز، پلاک ۳۸
- تلفن و نمابر: ۰۲۵-۳۷۷۴۲۲۲۶
- شعبه تهران: خیابان انقلاب، بین خیابان ۱۲ فروردین و شهید منیرى جلود، ساختمان شماره ۳۱۰، طبقه سوم، واحد ۱۱۲
- تلفن و نمابر: ۰۲۱-۶۶۴۶۶۱۲۱
- شعبه مؤسسه امام خمینی (ره): قم، بلوار امین، بلوار جمهوری اسلامی، مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی (ره)
- تلفن: ۰۲۵-۳۲۱۱۳۶۲۹

فهرست مطالب

مقدمه معاونت پژوهش ۱۳

مقدمه ۱۷

فصل اول: مفاهیم کلیات

مقدمه ۲۴

۱. مفاهیم ۲۵

الف) مفهوم آزادی ۲۵

ب) آزادی سیاسی ۲۹

ج) پیشرفت ۳۰

د) شاخص ۳۲

هـ) الگوی اسلامی - ایرانی پیشرفت ۳۴

۲. کلیات ۳۷

الف) گونه‌شناسی آزادی ۳۷

اول. آزادی فلسفی - کلامی ۳۷

۳۹	دوم. آزادی اخلاقی (حریت).....
۴۲	سوم. آزادی حقوقی (سیاسی - اجتماعی).....
۴۴	ب) حدود آزادی.....
۴۵	اول. حدود آزادی در غرب.....
۴۹	دوم. حدود آزادی در اسلام.....
۵۰	یک. حدود الهی.....
۵۲	دو. مصلحت‌ها و مقررات اجتماعی.....
۵۵	اسول اخلاقی.....
۵۶	سه. مصلحت‌های فردی.....
۵۸	چهار. حقوق دیگران.....
۶۰	جمع‌بندی.....

فصل دوم: جایگاه آزادی در نظام‌های سیاسی

۶۲	مقدمه.....
۶۲	۱. دین و آزادی.....
۶۴	الف) پیش از رنسانس.....
۶۵	ب) پس از رنسانس.....
۶۷	۲. گونه‌شناسی نظام‌های سیاسی و آزادی در غرب.....
۶۹	الف) الگوی آنارشیستی و آزادی.....
۷۳	ب) الگوی توتالیتاریستی و آزادی.....
۷۵	اول. نظام تک‌حزبی.....
۷۵	دوم. رهبر کاریزماتیک.....

۷۶.....	سوم. ایدئولوژی انحصاری.....
۷۶.....	چهارم. نظام پلیسی.....
۷۹.....	ج) الگوی لیبرالیستی و آزادی.....
۸۰.....	اول. سکولاریسم.....
۸۱.....	دوم. اومانیسم.....
۸۳.....	سوم. پوزیتیویسم.....
۸۶.....	نقد آزادی. لیبرالیستی.....
۸۸.....	۳. نسبت آزادی و نظام سیاسی در اسلام.....
۸۸.....	الف) دین اسلام و آزادی.....
۸۹.....	اول. الگوی امامت مصلحتی.....
۹۰.....	دوم. الگوی ولایت فقیه (نسبت).....
۹۵.....	سوم. مبانی نظری اسلام.....
۹۵.....	یک. خداشناسی.....
۹۶.....	دو. انسان‌شناسی.....
۹۶.....	سه. معرفت‌شناسی.....
۹۷.....	ب) الگوی آزادی در نظام سیاسی اسلامی.....
۱۰۲.....	جمع‌بندی.....

فصل سوم: شاخص آزادی در ساحت ساختار

۱۰۴.....	مقدمه.....
۱۰۴.....	۱. آزادی و مؤلفه ساختار سیاسی.....
۱۰۷.....	الف) آزادی شهروندان در انتخاب زمامداران.....

۱۱۴	ب) آزادی در تعیین سرنوشت
۱۱۶	ج) آزادی ایجاد تشکله‌ها و گروه‌های سیاسی
۱۲۱	د) مشروعیت انتقاد و نظارت
۱۲۶	اول. نقد آزادانه
۱۲۷	دوم. دعوت به مناظره
۱۲۸	سوم. شرکت در احتجاج
۱۳۱	چهار. آه‌های تقویت آزادی نقد و نظارت
۱۳۲	یک. تکلیف‌گرایی
۱۳۳	دو. معادبازی
۱۳۳	سه. تعهدم‌وری
۱۳۴	چهار. حس هم‌کاری
۱۳۵	پنجم. نصیحت حاکمان و خیرخواهی درباره آنان
۱۳۷	یک. اطلاع‌رسانی و ارشاد
۱۳۸	دو. کنترل و اصلاح
۱۳۹	راه‌های نهادینه کردن نصیحت
۱۴۶	ششم. شورا و مشورت در امور سیاسی
۱۴۹	پیامدهای مشورت‌خواهی
۱۴۹	یک. مقبولیت اجتماعی
۱۵۰	دو. تقویت مشارکت اجتماعی
۱۵۰	سه. فرهنگ‌سازی مشورت
۱۵۱	هفتم. پاسخ‌گویی حاکمان سیاسی

۱۵۱	یک. پاسخ گو بودن
۱۵۴	دو. گره‌گشایی از مشکلات مردم
۱۵۴	سه. خدمت بی‌منت
۱۵۹	هشتم. آزادی قلم و مطبوعات
۱۶۴	نهم. آزادی اجتماعات
۱۷۰	۲. آزادی مؤلفه حقوقی
۱۷۰	الف) آزادی باخواهی
۱۷۹	ب) آزادی انتخاب محل سکونت
۱۸۲	ج) آزادی انتخاب شغل
۱۸۷	د) آزادی مالکیت
۱۹۲	هـ) آزادی در حریم خصوص
۲۰۰	جمع‌بندی

فصل چهارم: شاخص آزادی در تحت رفتار

۲۰۴	مقدمه
۲۰۴	۱. مؤلفه‌های اجابای آزادی
۲۰۵	الف) میزان آزادی انتخاب عقیده
۲۱۴	ب) آزادی از تفتیش عقیده
۲۱۷	اول. شناسایی توطئه‌ها
۲۱۷	دوم. تجسس در جنگ‌ها
۲۱۸	سوم. تجسس در کار کارگزاران حکومتی
۲۱۹	چهارم. تجسس به حکم قانون

۲۲۰	ج) آزادی در بیان عقیده.....
۲۲۸	استثنای آزادی بیان.....
۲۳۱	د) آزادی در اجرای عقیده (مراسم مذهبی).....
۲۳۸	ها) آزادی در تغییر عقیده (ارتداد).....
۲۴۲	نکات مهم.....
۲۴۷	۱. منافع‌های سلبی آزادی.....
۲۴۹	الف) رفتار بر مبنای هواهای نفسانی.....
۲۵۳	ب) رفتار بر مبنای عقاید خرافی.....
۲۵۷	ج) رفتار بر مبنای معادلات قومی و نژادی.....
۲۵۹	د) پیروی از رهبران ناسالح.....
۲۶۲	ها) پیروی از حکومت‌های جور.....
۲۶۵	جمع‌بندی.....
۲۶۷	نتیجه‌گیری.....
۲۷۵	منابع.....
۲۷۵	کتاب‌ها.....
۲۸۶	مقالات.....
۲۸۹	نمایه‌ها.....

مقدمه معاونت پژوهش

حقیقت اصیل ترین، حقه دانه ترین و زیباترین راز هستی و نیاز آدمی است که سلسله مؤمنان و عالمان صادق چه جان‌ها که در راه آن نیاخته، و جاهلان و باطل پرستان به ترس و ترفندها که برای محو و مسخ آن نساخته‌اند. چه تلخ واقعیتهای مظلومیت حقیقت، و چه شیرین حقیقتی است این واقعیت که در مصاف همسگی حق و باطل، حق سربلند و سرفراز است و باطل از بین رفتنی و نگرانی. این والا و بالانشینی حقیقت، گذشته از سرشت حق، وام‌دار خوشی‌های خالصانه و پایان‌ناپذیر حقیقت‌جویانی است که در عرصه نظر و عمل کمر همت محکم بسته و از دام و دانه دنیا رسته‌اند، و در این میان نقش‌آفرینان و پیامبران الهی، و به‌ویژه اسلام و پیامبر اکرم ﷺ و جانشینان برحق و گرامی او ﷺ، برجسته‌ترین است.

دانشمندان نام‌آور شیعه رسالت خطیر و بی‌نظیر خویش را بهره‌گیری از عقل و نقل و غوص در دریای معارف قرآن و برگرفتن گوهر ناب حقیقت از سیره آن پیشوایان و عرضه آن به عالم بشری و دفاع جانانه

در برابر هجوم ظلمت پرستان حقیقت گریز دانسته و در این راه دیده‌ها سوده و جان‌ها فرسوده‌اند. اکنون در عصر بحران معنویت که دشمنان حقیقت و آدمیت هر لحظه با تولید و انتشار فزون از شمار آثار نوشتاری و دیداری و به‌کارگیری انواع ابزارهای پیشرفته سخت‌افزاری و نرم‌افزاری در عرصه‌های گوناگون برای سیطره بر جهان می‌کوشند، رسالت حقیقت‌خواهان و اندیشمندان حوزوی و دانشگاهی، به‌ویژه عالمان دین، بسیار عظیم‌تر و سخت دشوارتر است.

در جهان تشیع پژوهشگران حوزوی در علوم فلسفی و کلامی، تفسیری و حاشی، فقهی و اصولی و نظایر آن کارنامه درخشانی دارند، و تأملات ایشان بر تارک پژوهش‌های اسلامی می‌درخشد. در زمینه علوم طبیعی و تجربی و فناوری‌های علمی نیز پژوهشگران ما تلاش‌هایی چشمگیر کرده، گام‌هایی نویدبخش برداشته و به جایگاه درخور خویش در جهان نزدیک شده‌اند، و می‌کوشند تا با فعالیت‌های روزافزونشان مقام شایسته خویش را در صحنه علمی بین‌المللی باز یابند. ولی در قلمرو پژوهش‌های علوم اجتماعی و انسانی تلاش‌های دانشمندان این مرزوبوم آن‌گونه که شایسته نظام اسلامی است به بار ننشسته و آنان گاه به ترجمه و اقتباس نظریات دیگران بسنده کرده‌اند. در این زمینه کمتر می‌توان رد پای ابتکارات و به‌ویژه خلاقیت‌های برخاسته از مبانی اسلامی را یافت و تا رسیدن به منزلت مطلوب راهی طولانی و پرچالش درپیش است. از این رو، افزون بر استنباط، استخراج، تفسیر و تبیین آموزه‌های دینی و سازمان‌دهی معارف اسلامی، کاوش در مسائل علوم انسانی و اجتماعی از

دیدگاه اسلامی و تبیین آنها از مهم‌ترین اهداف و اولویت‌های مؤسسات علمی به‌ویژه مراکز پژوهشی حوزه‌های علمیه است.

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی* در پرتو تأییدات رهبر کبیر انقلاب اسلامی و حمایت‌های بی‌دریغ خلف صالح وی، حضرت آیت‌الله خامنه‌ای «مد ظله العالی» از آغاز تأسیس براساس سیاست‌ها و اهداف ترسیم‌شده ازسوی حضرت آیت‌الله محمدتقی مصباح یزدی «دامت برکاته» به امر پژوهش‌های علمی و دینی اهتمام داشته و در مسیر برآوردن نیازهای فکری و دینی جامعه، به پژوهش‌های بنیادی راهبردی و کاربردی پرداخته است. معاونت پژوهش مؤسسه برای تحقق این مهم، افزون بر برنامه‌ریزی و هدایت دانش‌پژوهان و پژوهشگران، در زمینه نشر آثار محققان نیز کوشیده و بحمدالله تاکنون آثار ارزنده‌ای را در حد توان خود به جامعه اسلامی تقدیم کرده است.

کتاب پیش روی، پژوهشی است در قلمرو الگوی پیشرفت اسلامی که با تلاش پژوهشگر ارجمند حجت‌الاسلام والمسلمین عبدالله نظری نگارش یافته است. هدف اصلی نویسنده ارائه مباحث آزادی سیاسی در الگوی پیشرفت اسلامی است.

معاونت پژوهش از مؤلف محترم و حجت‌الاسلام والمسلمین دکتر محمدجواد نوروزی که با نظارت و ارائه نظرهای سودمندشان، بر اتقان و غنای اثر افزوده‌اند، صمیمانه سپاسگزاری می‌کند و توفیق روزافزون ایشان را از خداوند منان خواستار است.

معاونت پژوهش

مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی*

مقدمه

رشد، ترقی، تکامل، توسعه و پیشرفت واژه‌هایی تقریباً مشابه در ادبیات سیاسی و اقتصادی جهان‌انده به‌ویژه پس از جنگ جهانی دوم در غرب رواج بیشتری یافتند. فضای عدم بر نظام بین‌المللی پس از جنگ دوم جهانی، شکل‌گیری نظام دوتایی، پیدایش جنبش‌های آزادی‌بخش، اندیشه استقلال‌طلبی در کشورهای متروم، و شکل‌گیری جنبش عدم تعهد، نویسندگان غربی را بر آن داشت تا برای حل بحران سایر کشورها، نظریه‌هایی را موسوم به توسعه سیاسی مطرح کنند. ایندولوژی توسعه سیاسی، هرچند در غرب تغییر ساختارهای فرهنگی-اجتماعی و اقتصادی، رفاه مادی و افزایش مداوم درآمد سرانه، و تولید ناخالص ملی را در پی داشت، در کشورهای جهان سوم مسیری متفاوت را پیمود و سرانجام به دلیل ناهمخوانی با فرهنگ و مبانی فکری کشورهای جهان سوم، مشکلات بسیاری ایجاد کرد.

الگوی توسعه غربی با پیش‌فرض‌های ارزشی خاصی همچون سکولاریسم، اومانیسم و پوزیتیویسم همراه بود که با هنجارهای فرهنگی

جوامع دیگر، به‌ویژه جوامع اسلامی، به‌هیچ‌وجه همخوانی و هم‌نوایی نداشت. از این‌رو الگوی توسعه غربی در بیشتر کشورهای جهان با ناکامی همراه بود. در دهه ۱۹۷۰، نظام نوپای سیاسی جمهوری اسلامی، با ایدئولوژی و نظام ارزشی اسلام، شکل دیگری از پیشرفت سیاسی را به تصویر کشید که با دیدگاه‌های موسوم به توسعه سیاسی در غرب چالش داشت. انقلاب اسلامی به جای تقلید از الگوهای غربی و پرداختن به طرح توسعه سیاسی، تعریفی نوین از پیشرفت سیاسی به جهانیان عرضه کرد که بر مبنای آموزه‌های دینی مبتنی بود.

باور عمومی از انقلاب اسلامی این بود که اسلام برای سامان بخشیدن به جوامع بشری، نظام سیاسی پیشرفته و توسعه‌یافته‌ای را ترسیم می‌کند که بر شالوده خاص خود استوار است. مسئله‌های ویژه‌ای دارد، عمل بر اساس شاخص‌های ویژه‌ای چون مشارکت سیاسی، عدالت‌محوری، مشروعیت، قانون‌گرایی، ولایت‌مداری و آزادی‌های سیاسی-اجتماعی و... زمینه را برای توسعه و پیشرفت سیاسی جامعه اسلامی فراهم می‌کند.

یکی از شاخص‌های مهم و اساسی الگوی پیشرفت سیاسی اسلامی، آزادی است که مهم‌ترین نیاز زندگی اجتماعی امروز بشر است. همان‌طور که تأمل دارد که در حوزه‌های فردی و اجتماعی، آزاد و مستقل، و به دور از دخالت و اجبار دیگران زندگی کند. آزادی‌خواهی یکی از امتیازات انسان، و وجه تمایز او از حیوانات است. این آموزه در فرهنگ اسلامی بر اساس فطرت انسان تعریف شده است. بنابراین برای روشن شدن ابعاد الگوی اسلامی-ایرانی پیشرفت سیاسی، باید درباره آزادی‌های سیاسی تأمل و تعمق کرد.

از منظر اسلامی، شاخص آزادی در تکوین و تداوم الگوی پیشرفت اسلامی نقش اساسی دارد. در این نوشتار تلاش می‌شود شاخص آزادی سیاسی در الگوی پیشرفت سیاسی اسلامی، با استفاده از منابع و متون قرآنی، و سیره عملی معصومان بررسی شود. این پژوهش در چهار فصل تنظیم شده است. فصل نخست به کلیات و تعریف مفاهیم اختصاص دارد. در فصل دوم جایگاه آزادی در نظام‌های سیاسی گوناگون نظیر آنارشیزم، توتالیتریزم، لیبرال-دموکراسی و اسلام، نقد و بررسی می‌شوند و بین آنها مقایسه‌ای تطبیقی صورت می‌گیرد. در فصل سوم نماگرهای ساختار آزادی و نماگرهای مؤلفه تجزیه و تحلیل شده است. در فصل چهارم بعد از بررسی شاخص آزادی و نماگرهای آن بررسی شده، و سپس نتیجه‌گیری نهایی آمده است.

یادآوری این نکته ضروری است که اثر پیش رو با عنوان شاخص آزادی سیاسی در الگوی پیشرفت اسلامی، بخشی از طرح کلانی است به نام «شاخص‌های پیشرفت سیاسی در الگوی اسلامی پیشرفت» که در آن پانزده شاخص بررسی شده است. این شاخص‌ها اهمیت، ارزش و درجه یکسانی ندارند و می‌توان آنها را در سه حوزه طبقه‌بندی کرد:

۱. شاخص‌های پایه: این شاخص‌ها جایگاه بالاتر و اهمیت بیشتری دارند و نبود آنها موجب تغییر در ماهیت جامعه می‌شود و نشان‌دهنده ارزش‌های مبنایی‌اند. از جمله این شاخص‌ها عدالت‌محوری، استقلال، آزادی، ولایت‌مداری، مشروعیت، و کرامت انسان است؛

۲. شاخص‌های پیامدی یا استتاجی: این شاخص‌ها نتیجه کاربرد

شاخص‌های دیگر است و به طور طبیعی باید ما را به این نتایج برساند. از جمله این شاخص‌ها کارآمدی و هویت است؛

۳. شاخص‌های فرایندی: در روند تطوّر و تحول جامعه‌سازی، لازم است به طور مداوم بر اساس این شاخص‌ها، میزان دوری و نزدیکی جامعه را به جامعه تراز و مطلوب رصد کرد. از جمله این شاخص‌ها مشارکت سیاسی، قانون‌مداری، نظارت عمومی، خدمت‌مداری، عقلانیت، تنوع و ریایی در عین وحدت است.

در طراحی و تدوین شاخص الگوی پیشرفت سیاسی، توجه به نکات زیر ضروری است:

۱. مبانی، هدف و ساختار الگوی اسلامی پیشرفت، با الگوی توسعه سیاسی در غرب تفاوتی اساسی دارد. این امر بدان معنا نیست که از تجربه بشری در تدوین و طراحی نظام‌های اسلامی استفاده نشود. بلکه باید توجه داشت که اولاً هر اقتباسی از الگوی توسعه غربی باید بر اساس مبانی، کار کارشناسانه و بر مبنای روش پژوهش اسلامی صورت پذیرد. ثانیاً لازم است با شناخت دقیق اندیشه غرب و اندیشه اسلامی، از هرگونه التقاط فکری پیشگیری شود؛

۲. تبیین شاخص‌ها در الگوی پیشرفت سیاسی مستلزم پژوهش‌هایی در زمینه تحلیل دقیق مبانی، روش‌شناسی، و خلق نظریه پیشرفت سیاسی است؛ سپس بر مبنای آنها شاخص‌ها و سنجه‌هایی برای پایش جامعه و داوری درباره آن معرفی می‌شود. این پژوهش ضمن توجه به این موضوع، فقط به معرفی شاخص‌ها بسنده کرده است. دلیل این امر آن

است که پژوهش‌های صورت‌گرفته در زمینه مبانی و روش‌شناسی، درخور، اما پراکنده‌اند و تاکنون هیچ تحقیق مستقلی درباره شاخص‌ها انجام نشده است. در زمینه نظریه نیز، هرچند خلائی علمی وجود دارد، تلاش شده است بر اساس دریافتی کلی از جامعه مطلوب، شاخص‌هایی تدوین و معرفی شود، ضمن آنکه مبانی نظری و نظریه مطرح درباره شاخص مورد نظر نیز، بررسی شده است؛

۳. هریک از شاخص‌های مطرح در الگوی پیشرفت سیاسی در این پانزده محور، در عین حال که عضوی از یک مجموعه واحد و مانند اجزای یک پازل است، در تمام پژوهشی مستقل‌اند. از این‌رو هریک از آنها، به طور مستقل و بدون ترجیح شاخص‌های دیگر، حتی مفاهیم مشترک آنها، بررسی شده است.

بر خود لازم می‌دانم که از همکاران، تلاش، و حمایت بی‌دریغ و مشفقانه استاد ارجمند جناب آقای دکتر یحیی داودی، مشاور عالی رئیس‌جمهور و رئیس مرکز بررسی‌های راهبردی ریاست جمهوری، و نیز قائم مقام محترم آن مرکز جناب آقای دکتر احمد رضا انصاری، و دکتر فرمد، معاون پژوهش و شورای علمی آن مرکز، تشکر کنم. همچنین شایسته است از استاد فرزانه حضرت آیت‌الله مصباح یزدی دامت‌برکاته، ریاست محترم مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی، معاون پژوهش، اعضای شورای علمی گروه علوم سیاسی و سایر دست‌اندرکاران این مؤسسه که ما را در این پژوهش یاری کرده‌اند، تشکر ویژه و سپاسگزاری کنم. امید آن داریم با پژوهش

درباره یکی از مباحث مهمی که مورد عنایت مقام معظم ولایت بوده است، گوشه‌ای از دین خود را به ساحت حضرت ولی عصر علیه السلام، امام خمینی، مقام معظم رهبری، شهدای اسلام و انقلاب اسلامی، و مردم ولایت‌مدار ادا کرده باشیم. سپاسگزار کسانی خواهیم بود که با نقدها و تذکرها مشفقانه خود ما را قرین لطف خود می‌سازند و راهمان را برای تلاش‌های علمی‌تر هموار می‌کنند.

محمدجواد نوری

عبدالله نظری

www.ketab.ir